

Viešosios nuomonės formavimas KGB metodais: kompromitavimas ir dezinformacija

Nuo XX a. šeštojo dešimtmečio KGB kovodamas su antisovietiniu judėjimu šalia fizinio susidorojimo priemonių vis dažniau ėmė taikyti psichologinio poveikio priemones, nes sovietų saugumui buvo svarbu ne tik susidoroėti su oponentais, bet ir visuomenei jų veiklą pateikti neigiamu aspektu, siekiant sumažinti rėmėjų gretas ir pateisinti represijas prieš juos. Kompromitavimas ir dezinformacija buvo vienos svarbiausių priemonių kovojant su vidaus ir išorės priešais.

Politinės permainos po Stalino mirties ir besiformuojantis pasipriešinimo judėjimas privertė valdžią rimčiau vertinti antisovietines akcijas ir tam skirti daugiau dėmesio bei pajėgų. Tačiau valdant Nikitai Chruščiovui šios priemonės tebuvo profilaktinis darbas ir agentūrinės-operatyvinės priemonės. 1964 m. nuvertus N. Chruščiovą, į valdžią atėjo konservatyvesnės jėgos. Jurijaus Andropovo paskyrimas KGB vadu 1967 m. ne tik žymi naują KGB istorijos erą, bet ir rodo griežtesnę politiką kovojant su antisovietiniu judėjimu. Nenorėdama bloginti pagerėjusių santykių su Vakarais, kurie priekaištavo dėl susidorojimo su garsiais disidentais ir dėl įsipareigojimų Helsinkio baigiamajam aktui, SSRS valdžia ir KGB buvo priversti slėpti susidorojimą su disidentais. Būtent po Helsinkio baigiamojo akto pasirašymo J. Andropovas suformulavo naują politikos kryptį: kovoje su disidentais remtis daugiau slapto-

mis persekiojimo priemonėmis (psichiatrija, diskreditavimu, trėmimu iš šalies).

Kovoje su vidaus opozicija naudotas žmonių kompromitavimo metodas. Juo siekta sugriauti kompromituojamo asmens autoritetą, gerą vardą visuomenėje ir pakirsti pasitikėjimą juo, pavišinant ar neigiamai interpretuojant jo gyvenimo bei veiklos faktus. Svarbus šio metodo tikslas – pateisinti vykstančias represijas. Sovietinėje Lietuvoje kompromituojanti medžiaga buvo daugiau susijusi su žmogaus praeitimi, veikla nepriklausomoje Lietuvoje, nacių okupacijos metais, pokariu (priklausymas įvairioms partijoms, visuomeninėms organizacijoms, tarnavimas kariuomenėje, darbas policijoje ar kitose valdžios institucijose). Tremtis, kalinimas lageriuose, net jei toks likimas ištiko tėvus, priklausymas „buožių“ luomui, taip pat kaip ir dalyvavimas partizaniniame kare buvo kompromituojanti medžiaga, dėl kurios žmonės buvo persekiojami ir diskriminuojami. Į Vakarus emigravę žymūs veikėjai ir politikai buvo kaltinami bendradarbiavimu su nacistine valdžia vokiečių okupacijos metais, tiesioginiu ar netiesioginiu dalyvavimu sovietinių aktyvistų ir žydų žudynėse, 1941 m. Birželio sukilime. Lietuvos laisvinimo ir antisovietinė veikla buvo pateikiama kaip anti liaudinė, kenkusi lietuvių tautai, neatitikusi jos interesų. Bet kokio pobūdžio antisovietiniai veiksmai, pavyzdžiui, užsienio radijo

klausymas, atsišaukimų platinimas, buvo laikomi kompromituojančiu faktu. Už tokius veiksmus grėsdavo bausmė, todėl KGB buvo labai paranku tuo remiantis priversti žmogų bendradarbiauti. Taip buvo užverbuotas ne vienas agentas.

Lietuvoje nuslopinus ginkluotą pasipriešinimą, antisovietinis pasipriešinimas įgavo neginkluoto pasipriešinimo formą, o jo vien ginklu nuslopinti neįmanoma. Kiekvieną didesnę tautinę, religinę ar pilietinę antisovietinę akciją lydėjo šmeižto ir kompromitavimo akcijos. Išskiriamos kelios kompromitavimo formos – šmeižto ir melo kampanijos per spaudą, gandų platinimas, politinių teismų kriminalizavimas, guldymas į psichiatrijos ligonines. Šios akcijos vykdytos iki pat XX a. devintojo dešimtmečio pabaigos, bet Atgimimo laikotarpiu jos jau neturėjo poveikio. Didžiausios kompromitavimo akcijos buvo vykdomos prieš aktyviausius sovietinės sistemos kritikus – Lietuvos Katalikų Bažnyčią, disidentus, kovotojus už žmogaus laisves ir teises, išeivių organizacijas bei aktyviausius veikėjus.

Per visą sovietinį laikotarpį sovietinės spaudos leidiniuose „Tiesa“, „Gimtas kraštas“, rajonų spaudoje buvo gausu straipsnių, nukreiptų prieš krikščionybę, Katalikų Bažnyčią kaip instituciją ir katalikų kunigus. Katalikų Bažnyčią norėta pavaizduoti kaip Lietuvos priešą, primenant Kryžiaus karus ir mėginimus ginklu pakrikštyti, arba kaip išnaudotoją, primenant jos gerą socialinę bei ekonominę padėtį įvairiais istoriniais laikotarpiais. Pavienių kunigų diskreditavimas turėjo padėti kompromituoti Bažnyčią ir mažinti jos įtaką. Dažnai kunigai straipsniuose buvo vaizduojami kaip girtuokliai, spekuliantai (neva prekiaavo namų gamybos relikvijomis), vertę vaikus patarnauti per šventes, veidmainiai, ištvirtėliai, gobšuoliai. Vyraujanti tema – ryšiai su partizanais, kuriuos sovietų valdžia vadino banditais ir žudikais. Iš išeivių kunigų labiausiai kompromituotas

vyskupas Vincentas Brizgys. Aktyviausiai Lietuvoje veikę kunigai Juozas Zdebskis, Sigitas Tamkevičius, Alfonsas Svarinskas, Bronius Laurinavičius, dalyvavę „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ leidyboje, Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komiteto veikloje, nesitakė su valdžios kliūtimis išpažinti tikėjimą, mokyti vaikus katekizmo. Šie kunigai buvo ne tik persekiojami, tremiami, kėsınamasi į jų gyvybę, bet ir prieš juos išplėtos didelės kompromitavimo akcijos. Prasidėjus judėjimui už žmogaus teises ir laisves, buvo siekiama susidoroti ir su aktyviais žmogaus teisių gynėjais, pavyzdžiui, Antanu Terlecku, Viktoru Petkumi, Baliu Gajausku, Vakaruose veikiančiais Tomu Venclova, Jurašų šeima ir kitais. Šmeižiant juos siekta sukompromituoti ir disidentų, ir žmogaus teisių judėjimą. Taip pat stengtasi formuoti neigiamą visuomenės požiūrį į didelį atgarsį turėjusias antisovietines akcijas, pavyzdžiui, Brazinskų, Simo Kudirkos pabėgimus į Vakarus. Jie buvo vadinami oro piratais, žudikais. Į Vakarus pasitraukę kunigai, politikos ir kultūros veikėjai buvo kompromituojami ne tik prieš lietuvius sovietinėje Lietuvoje, bet ir prieš emigrantus, JAV visuomenę ir kitas politines bei tarptautines institucijas. „Santara-Šviesa“, BALF'o, VLIK'o vadovai ir jų nariai nuolat buvo kaltinami profašistinėmis pažiūromis nacių okupacijos laikotarpiu, esą jie tiesiogiai ar netiesiogiai prisidėjo prie žydų ir nekaltų žmonių žudymo, bendradarbiavo su JAV specialiosiomis tarnybomis. Agentų parengtose knygose neigiamai vaizduojami išeivių vadai. Atskleidžiamas jų godumas, peštynės dėl valdžios, avantiūrizmas, priklausomybė nuo alkoholio, azartinių lošimų ir t. t. Agentūrinėmis akcijomis siekta sudaryti įspūdį, kad garsūs išeiviai, pavyzdžiui, Vaclovas Siedzikauskas ir T. Venclova, yra KGB agentai, ir taip pakirsti išeivijos pasitikėjimą jais.

Dar vienas būdas kompromituoti disidentus ir antisovietinį pasipriešinimą – tai suteikti jų veiklai ne politinį, bet kriminalinį

atspalvį ir taip pateisinti susidorojimą su jais. Disidentų guldymas į psichiatrijos ligonines buvo ne tik priemonė izoliuoti valdžiai neįtikusius asmenis, priversti atsisakyti savo idėjų, išvengti teismų, bet ir galimybė vaizduoti jų veiklą kaip psichikos ligą. Taip mėginta formuoti visuomenės nuomonę, kad jie pavojingi visuomenei ir juos reikia izoliuoti. Romo Kalantos atvejis – ryškiausias šios kompromitavimo formos pavyzdys.

Sudėtinga įvertinti kompromitavimo padarinius. KGB dokumentuose pateikti vertinimai ne visada atitikdavo tikrovę. Atgarsiai išeivių spaudoje apie tam tikras KGB įvykdytas akcijas sudaro priešingą įspūdį. Kai kurios KGB akcijos pasiekdavo tikslą, kai kurios – ne. Kartais KGB nepavykdavo visiškai apjuodinti žmogaus, pakirsti visuomenės pasitikėjimą juo, bet sukeltas abejones jų autoritetu, morale ir veikla galima laikyti nedidele pergale. Tačiau KGB nepasiekė svarbiausio tikslo – neprivertė nutraukti antisovietinės veiklos.

Kitas KGB taikytas metodas – dezinformacija. Ji dažniau taikyta žvalgybinėje veikloje, bet naudota ir šalies viduje kaip dar vienas viešosios nuomonės formavimo būdas. Jis buvo skirtas klaidinti išeivius ir Vakarų specialiąsias tarnybas.

Dezinformacija – tai kruopščiai parengtos, klaidingos informacijos, klastočių (dokumentų, laiškų) platinimas, gandų skleidimas siekiant paveikti sau naudinga linkme Vakarų valstybių politiką ir viešąją nuomonę. Ja siekta ne tik suklaidinti, bet ir pakenkti. Skiriamos kelios dezinformacijos formos: politinė, ekonominė, karinė ir mokslinė. Lietuvos KGB tarp išeivių vykdė propagandines dezinformacijos akcijas. Iš Lietuvos į užsienį vykdavo agentai (pavyzdžiui, aktoriai, rašytojai) ir emigrantus supažindindavo su sovietinės Lietuvos „pasiekimais“. Kai kurios organizacijos, kaip antai „Tėviškė“, prisidengusios kilniais tikslais suartinti lietuvius Lietuvoje ir išeivijoje, iš tikrųjų buvo kontroliuo-

jamos KGB ir vykdė propagandines bei kompromitavimo akcijas per jo kontroliuojamą spaudą. KGB 6-oji tarnyba, vykdžiusi kontržvalgybą kariniuose ir pramoniniuose kompleksuose, skleidė dezinformaciją apie šalies ekonominius rodiklius, tikrąją įmonių veiklą, jų funkcijas ir kitus duomenis. Visi strateginės svarbos duomenys buvo įslaptinami, o slaptumo lygis priklausė nuo informacijos dokumentuose ar įrenginiuose karinio, politinio, ekonominio, mokslinio-techninio ir kitokio pobūdžio. KGB stengėsi suklaidinti užsienio žvalgybas legenduodamas įmones, nuslėpdamas jų tikrąsias funkcijas ir žinybinį pavaldumą. Dažniausiai taip buvo slepiama, kai civilinės paskirties įmonės slapta vykdė karinės pramonės užsakymus. Legenduojant įmones buvo slepiamas pavadinimas, pateikiamas tik pašto dėžutės indeksas, jos neturėjo pavadinimo, vien numerį, buvo užmaskuota tarnybinė priklausomybė. Iš viso buvo legenduotos 65 įmonės. Siekiant nuslėpti tikrąją jų paskirtį buvo užslaptinti gamybos mastai, įmonės pajėgumas, technologinis lygis, dirbinių nomenklatūra, jų išvežimo adresai ir maršrutai, darbuotojų, prieinančių prie slaptos informacijos, pareigybių nomenklatūra, įmonių ekonominiai ir finansiniai rodikliai (planai, galimybės, apimtys ir t. t.). Vienas iš legendavimo pavyzdžių – Elektrografijos mokslinių tyrimų institutas. Jo sąlyginis pavadinimas G-4602. Legendos esmė – jis gamina kopijavimo, mikrofilmavimo ir rentgeno įrenginius medicinos tikslams. Taip siekta nuslėpti mokslinius tiriamuosius darbus pagal SSRS gynybos ministerijos užsakymus. Nors šis institutas ir nebuvo karinės pramonės objektas, bet kai kurie jame gaminti įrenginiai buvo susiję su slapta informacija. KGB 6-osios tarnybos manymu, tikrąją įmonės paskirtį galėjo padėti atskleisti sukarinta apsauga, karinės vadovybės apsilankymai, ilgas įdarbinimo procesas, ribotas darbuotojų, įleidžiamų į slaptas patalpas, skaičius. Tai, kad Elektrografijos mokslinių tyrimų institutas yra

ir gamybos įmonė, galėjo išduoti gamybinių patalpų plėtimas, specialios įrangos ir medžiagų įsigijimas.

Vakarų demokratinėms ir socialistinėms valstybėms lenktyniaujant kariniu, pramoniniu ir moksliniu atžvilgiais, įvairi mokslinė bei techninė informacija tapdavo pramonio šnipinėjimo objektu, todėl mokslo tiriamieji ir eksperimentiniai darbai buvo labai slepiami. KGB manymu, specialiosios tarnybos labiausiai domėjosi ekonomika, fizika, branduoline chemija, matematiniu programavimu, superlaidumo tyrimais ir kitais mokslais, kurie galėjo būti naudingi karinei pramonei. KGB daug dėmesio skyrė pramonei ir jos pajėgumui galimo karo ar mobilizacijos atveju. Planuota, kad civilinės įmonės prisitaikys prie naujų sąlygų ir vykdys karinius užsakymus. Nuo užsienio žvalgybos turėjo būti slepiami duomenys apie civilinės įmonės profilio pasikeitimą, pajėgumą gaminti karinę techniką, darbo jėgą, skirtą karinei pramonei, įrenginius, materialinius išteklius, transporto poreikius ir t. t. Kad ir kaip KGB visa tai slėpė, užsienio šalių žvalgybai per agentus pavykdavo nustatyti tikrąją įmonių paskirtį. Atskleistas įmonės „Venta“ žinybinis pavaldumas, tai, kad ji dalyvavo įvairiuose tyrimuose ir darbuose kuriant naikintuvo dalis, ginkluotę ir elektronines sistemas. Slapti įrenginiai buvo gaminami

Kauno politechnikos institute, Šiaulių televizorių gamykloje. Buvo slepiami ir kiti strateginės svarbos duomenys, pavyzdžiui, geležinkelio mazgų schemas, informacija apie vandens tiekimą į įmones ir miestą, dujų, naftos produktų tiekimą, sunaudojimą per metus respublikoje, jų asortimentą ar iš kitų respublikų gaunamus kiekius. Dezinformacija skleista ir apie įvykusias avarijas, gaisrus, nes tokia informacija neva galėtų pakirsti SSRS autoritetą. Žemėlapiai irgi buvo įslaptinami. Ne visi jie buvo prieinami, išskiriamos įvairios slaptumo ir prieinamumo kategorijos, kurios ilgainiui kito. Viešai platintuose žemėlapiuose pateikta informacija ne visada atitikdavo tikrovę. KGB iškreipdavo informaciją apie Lietuvos kelius, nepažymėdavo strateginės svarbos kelių arba apie juos pateikdavo klaidingus duomenis. Buvo slepiami įvairūs topografiniai ir geodeziniai duomenys.

Kompromitavimo ir dezinformacijos kampanijoms, kuriomis siekta suklaidinti vidaus ir išorės priešus ir jiems pakenkti, KGB skyrė daug dėmesio ir išteklių. Kompromitavimo akcijos buvo daugiau politinio pobūdžio ir nukreiptos prieš opoziciją, o dezinformacijos – ekonominio ir karinio pobūdžio ir nukreiptos prieš užsienio valstybių žvalgybą. Visų šių akcijų tikslas – užtikrinti komunistų partijos valdžią ir kontrolę šalies viduje bei tarptautinę ekonominę-karinę galią.